

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 141.78

*Я.В. Любивий,
доктор філософських наук,
професор, провідний науковий
співробітник Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України*

ПОДОЛАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ФІЛОСОФІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ (У.БЕК)

В добу Постмодерну суттєво змінюється у порівнянні з попереднім часом колективне сприйняття суспільства та характеру суспільного життя. Ситуація в суспільстві невизначеності стає більш плінною, ніж раніше; індивіди втрачають впевненість в надійності та стабільності життєвих орієнтирів, не можуть з достатньою мірою обґрунтованості виробляти власні життєві стратегії. Соціальні інститути, що мали б консолідувати загально визнані цінності, віртуалізують суспільне життя, замінюючи самореалізацію людини симуляціями, створюючи гіперреальність у вигляді симулякрів.

Наприкінці ХХ ст. постмодернізм як радикальна культурна течія викликав широкомасштабну реконцептуалізацію того, як ми сприймаємо та пояснюємо світ навколо нас. Як зазначає дослідник постструктуралізму П.Розено, – у своєму найбільш екстремальному виразі постмодернізм є революційним. Постмодернізм пронизує практично всі сфери життя суспільства й долає будь-які обмеження в архітектурі, мистецтві, літературі, літературній критиці, філософії, релігії, театрі, а також у суспільних й природничих науках... У політичній сфері постмодернізм піддає критиці авторитет ієрархії та бюрократичні структури прийняття рішень [9, 4,7].

Постмодернізм трансформує всю архітектоніку суспільних наук. Там де модерністське дослідження спрямоване на виокремлення елементів, пошук взаємовідносин та прагне синтезу, постмодерністи роблять протилежне. Вони віддають перевагу індетермінізму перед детермінізмом, відмінності, перед єдністю, диференціації перед синтезом, ускладненню перед спрощенням. Вони дивляться

на унікальне, а не на загальне, вони звертають увагу на інтертекстуальні відносини, а не на причинність, на неповторне, а не на таке, що знову відбувається, на своєрідне, а не на рутинне [9, 8].

Оскільки соціальний світ кінця ХХ ст. виявився вкрай плинним, а не стаціонарним, як здавалося раніше, то попередні засоби його осмислення, метанаративи, що передбчають прогрес в історичному розвитку, раціональну природу буття, сцієнтизм, антропоцентризм, втратили пояснюочу силу. Базова ідея детермінізму, яка домінувала в європейському світобаченні з часів Античної Греції і згідно з якою смисл від самого початку міститься в сутності речей, а буття підпорядковано строгій лінійній закономірності, наприкінці ХХ ст. виявилася неспроможною. Метанарація розглядається філософією постмодернізму як насилля над свідомістю людей, що нав'язує примусову ідеологію модернізму. Замість цього постмодернізм дотримується світоглядного плюралізму, що постулює рівноправність співіснуючих картин світу [див. 4].

Плинне, процесуальне, нон-фінальне буття з погляду філософії постмодернізму може бути пояснено за допомогою так званої метафізики відсутності. З цієї точки зору смисл не експлікується, а конститується у процесі означування, текст наділяється певним ситуативним актуальним смислом. Однак, зазначений смисл не може претендувати на іманентність та виключність, а текст залишається відкритим для інших версій означування, припускаючи плюральність можливих смислів.

З погляду постмодернізму існує множинність ділянок середовища, або сукупність систем, в кожній з яких відбувається локальна самоорганізація, однак відсутній єдиний керуючий центр. Виявляється відсутньою також і привілейована система відліку, починаючи від якої має вибудовуватися структура. Подібно до ідеї Миколи Кузанського про те, що Бог знаходиться скрізь і ніде, постмодернізм схиляється до розуміння, що центр знаходиться і всередині структури, і поза нею. В суспільстві поступово втрачають вплив і децентралізуються соціальні інститути, що раніше вважалися непорушними центрами влади – держави, партії, престижні професії, історичні традиції. Разом з цим втрачають своє значення центральні вихідні світоглядні категорії, на яких нібито має будуватися світ – матерія, свідомість, людина, Бог, Першодвигун, Першоєдине, а також такі

поняття, як причинність, детермінізм, рівність, гуманізм, ліберальна демократія, необхідність, об'єктивність, раціональність, відповідальність, істина [9, IX] тощо. Світ еволюціонує не шляхом лінійної динаміки, детермінації явищ з першоначала, а ризоматично. Цей розвиток можна змодельовати не кібернетично, а за допомогою кібернетики другого порядку – синергетики, або нелінійної динаміки.

Розвиток на найглибіннішому рівні відбувається не шляхом розгортання зі стрижневого кореня, а шляхом ризоматичного розгалуження мережі пучкоподібного коріння, інакше кажучи, шляхом позаструктурного та позалінійного розгортання цілісності [див. 4]. Ризома поліформна, має потенціал іманентного самоконфігурування, розвивається не у строго детермінованому, а довільному напрямку, забезпечуючи необмежену процесуальну плюральність у пристосуванні до середовища, водночас утримуючи цю плюральність віртуально [див. 4]. Ризоморфні середовища володіють іманентним креативним потенціалом самоорганізації, а сама ризома як така є принципово відкритим середовищем. На відміну від структури, ризома продовжує існування навіть у випадку розриву, і подібно до деяких мереж може необмежено клонуватися та дублюватися. Ризома у певному сенсі наочно-просторово поєднує порядок і хаос. Ризоматичні закономірності реалізуються як в природі, так і в соціумі. У сучасному суспільстві відбувається все зростаюче зміщення пропорції між інституційним управлінням та мережевою ризоматичною самоорганізацією на користь останньої.

Спіраючись на ідеї нелінійної динаміки, філософія постмодернізму надмірно радикалізувала їх. Наголошуючи на плинності світу, цей філософський напрямок не звертав увагу на існування базових закономірностей, що визначають самоорганізацію систем, на існування природних та антропосоціальних констант, на елементи стабільності у суспільстві. Незважаючи на це, постмодернізм виконав важливе теоретичне завдання розкріпачення стилю мислення модерну відповідно до нових соціальних умов. Дійсно, значної трансформації зазнали соціальні інститути, що втратили свою стабільність, зазнала кризи ідентичність й соціальні цінності індивідів. Однак, коли суспільна свідомість дещо звикла до інноваційного шоку від ситуації Постмодерну, радикальні ідеї постмодернізму почали поступово відходити на другий план, заміщуючись більш поміркованими

оцінками ситуації.

Однією з важливих особливостей постмодернізму є аналіз тексту, що тлумачиться у найширшому плані не лише як інформаційний зріз реальності, але і як базова реальність як така. Людина не лише охоплює текст за допомогою науки й культури, розуму та почуттів, але і сама для себе із власними мотивами й практичними діями є і текстом, і читачем цього тексту. Проблема співвідношення автора, тексту та читача, на думку Розано, становить головну тему в розумінні предмету соціальних наук – автор є агентом, текст виявляється подією, а читач виступає у ролі спостерігача [9, 26].

Постмодернізм розглядає текст як життя саме по собі, незалежне від автора та без будь-яких претензій на об'єктивний статус. Все може бути витлумачено як текст у постмодерністському контексті, і текст може бути навіть таким, що не містить жодного конкретного та відчутного змісту [9, 25]. Хоча двоє мають брати участь, щоб розділити місце дії, взаємодія відбувається не завжди просто. Читач може конструювати текст, але текст, в свою чергу контролює читача. Результат кожної взаємодії, кожна суперечність між читачем та текстом завжди є непербачуваним, тимчасовим та незавершеним. Текст створює читача, і, в свою чергу, текст пишеться читачем [9, 25, 26]. З погляду постмодернізму текст читається не заради пізнання істини, а для задоволення. Його можна читати в будь-якій послідовності – з середини, з кінця, а завершувати читання вступом. У тексті немає єдиного смислу та єдиного контексту, оскільки кожного разу його можна сприймати інакше, виходячи з ситуації та методологічного плюралізму.

В добу модерну на автора дивилися як на особу, більш освічену та досвідчену, ніж читач. Автор сприймався як особа, яка освічує та запроваджує моральні цінності. При сприйнятті творів виявляли соціально-економічне підґрунття творчості автора, щоб зрозуміти текст й прийняти те, що написано. Вважалося, що авторські наміри, мотивації, думки, а також історичний, політичний та соціальний контекст впливають на те, що він пише. Вважалося, що автор відповідальний за певні соціальні події і впливає на них [9, 27]. Постмодерністи, особливо ті, що належать до скептичного напрямку цієї течії, вважають, що автор не впливає на події, не може ініціювати кращий соціальний порядок та давати відповіді на виклики сучасного світу,

оскільки неможливо повністю знати про взаємовідносини автора та тексту. Сам автор навіть не може розрізнити власні наміри та вірування щодо власної роботи, усвідомлювати повні наслідки того, що він каже і пише. Нічого не дає у цьому сенсі аналіз життєвого контексту самого автора, оскільки він слабко пов'язаний з намірами автора. При перечитуванні автором власного тексту він виявляє смисли, які він навіть не мав на увазі [9, 27,30]. Автор в добу Постмодерну втрачає власну індивідуальність і стає «виміром», функціональним принципом, джерелом інформації, моделлю, засобом логоцентричного погляду. Постмодерністи-скептики вважають, що як явне, так і приховане авторство має бути видалено з суспільних наук [9, 30].

Ідея смерті автора означала, що з усіх історичних, соціологічних, психологічних досліджень, що були в історії наук, і де присутній аналіз життєвого досвіду індивіда, включаючи праці Аристотеля, Маркса, Кейнса та Фрейда необхідно видалити. Те ж саме стосується й політичних біографій. Тексти, в яких присутнє індивідуальне начало, необхідно деконструювати. Суспільні науки, з погляду постмодернізму, мають стати на позицію інтертекстуальності й визнати, що все пов'язано з усім. Джерела та походження феноменів культури необхідно розглядати як позбавлені авторства, повністю інтертекстуальні та як такі, в яких агенти відсутні [9, 32, 33]. Ідея смерті автора означає для суспільних наук зняття відповідальності з соціальних суб'єктів. У такому разі виявляється, що ні директор корпорації, ні президент країни не відповідають за власні вироблені та прийняті рішення (тексти). У такому разі виникає моральний вакуум. Постмодернізм тим самим знецінює працю професора, письменника, вченого, що проводять дослідження та пишуть тексти, які потім транслюють їх аудиторії – студентам, колегам, широкому загалу. Виходить так, що хтось створює тексти не для досягнення істини або втілення проекту Просвітництва, а лише задля власного задоволення та власного досвіду як такого [9, 33,34].

Постмодерністський текст є множинним текстом, що відкритий для нескінченної кількості інтерпретацій. Він є текстом, що перепишується при кожному новому прочитанні. Таким є письмовий текст, він може бути підданий множинній інтерпретації. Усно прочитуваний текст авторським голосом вже містить у собі певну філософську істину і певним чином втрачає множинність. Письмовий же

текст є машиною, що породжує інтерпретації [84, 35]. Постмодернізм є текстоцентричним. Все є текстом, включаючи життєвий досвід, війну, революцію, політичні перегони, вибори, особисті стосунки, відпуску, постриг у монахи, купівлю автомобіля, пошук роботи... Для суспільних наук це означає, що всі дослідження проводяться безвідносно до історичного, соціального, політичного або економічного контексту. Але постмодернізм відповідає на ці заперечення концептом інтертекстуальності [9, 35–36].

Згідно з концептом інтертекстуальності, кожний текст має відношення до кожного іншого тексту і тому впливає на них, а інші тексти впливають на нього. Вони завжди є взаємоцитовані. Текст присутній скрізь, і в той же час ніде не присутній в повній мірі. Головним для постмодернізму є не те, що текст сповістив, а те, про що йому не вдалося сповістити [9, 36–37]. Автор тексту лише транслює текст, тому головним для постмодернізму є не автор, а читач.

З точки зору модерністського сприйняття читач мав би з відчуттям вдячності до автора реконструювати його цілі та ставлення до дійсності, щоб втілювати авторські настанови та норми. Але для постмодернізму читач стає домінуючим у цих відносинах. Кожний читач читає текст приватним чином і кожний по-своєму інтерпретує текст. Кожний читач, «пише», або інтерпретує цей текст в акті читання без звернення до автора. Постмодерністський читач, критичний та творчий, бере на себе безпрецедентне завдання суб'єктивного конструювання смислу. Читач в останній інстанції, читаючи текст, власне «пише» його, виявляючи об'єктивні натяки на смисли у тексті та бажання автора. А оскільки текстова реальність множинна, то інтерпретації її теж множинні, і відповідно, всі читачі є рівними між собою [9, 38–39].

Якщо світ людської думки та дії розуміти як текст, то сила інтерпретативної функції читача розповсюджується на всі суспільні науки. Так, наприклад, для соціології двозначність та суб'єктивність даних не є чимось забороненим. Можна одне й те саме соціальне явище висвітлювати з протилежних точок зору. Так, наприклад, одні й ті ж військові формування можна назвати з різних точок зору або терористами, або борцями за свободу [9, 41]. Для суспільних наук постмодернізм має цінність тоді, коли необхідно звертати увагу на неочевидне, непомічене, взагалі забуте і що ніколи відкрито не

визнавалося, і це може дати інноваційні результати [9, 168].

У сфері політики постмодернізм вважає різні політичні позиції рівноправними. Жодну з них неможливо назвати кращою, такою, що спирається на факти, істинною або науковою. Тому досягнуті у політиці результати є конструкціями індивідів, що є лідерами або їхніми послідовниками. У такому випадку не залишається місця для справедливості, бажання встановити моральні норми, реалізувати жертовні політичні вірування, або намагання заохочувати найкращі взірці політичної дії [9, 139]. Розчарування в політиці призводить до низького рівня участі в ній громадян західних країн. Разом з тим, відмова від участі у політиці можна розглядати як протест мас проти участі у несправедливих та цинічних політичних проектах.

Висока міра участі у політичних проектах призводить до кровопролиття, репресій та геноциду під гаслами націоналізму та патріотизму. Однак, з позицій постмодернізму участь в політиці не має сенсу, оскільки згідно з принципом *déjà vu*, всі політичні події в тій чи іншій формі вже відбувалися й революції вже перемагали. Індивідуалісти та скептики уникають політики та займають нарцисичну позицію, пропагуючи саморозвиток, самовираження, самоусвідомлення та самоствердження [9, 140–141]. Позитивно налаштовані постмодерністи вважають, що політична система Заходу бюрократизована, корумпована та антидемократична. Але політична боротьба за свободу, справедливість та проти жорстокості завжди обертається тією ж жорстокістю. Тому найбільш помірковані постмодерністи пропагують всезагальну участь у суспільних рухах всіх членів соціуму за самоактуалізацію та ідентичність, без пошуку ворогів [9, 146].

Постмодерністська політика не має постійного лідерства, її організаційні структури є децентралізованими, локальними, дезорганізованими та фрагментованими. Постмодерністські соціальні рухи складаються з мережі нетривких і слабких груп. Їхні програми є прагматичними та інструментальними. Вони здебільшого орієнтовані на мир та ненасилля. Постмодерністська політична дія має на меті пробуджувати прагнення, піднімати свідомість, орієнтуватися на ідентичність та розкривати можливості для всіх, у тому числі й для маргіналів [9, 147]. Таким чином, постмодерністська політика кардинально змінює погляд на політику в сучасному суспільстві, викликає певну дезорієнтацію особистості; тому, з одного боку спрощу-

ється участь кожного індивіда у політичному житті, а з іншого, зростає деполітизація значних груп людей.

У добу Постмодерну все більшою мірою реалізує себе віртуальна реальність, що реалізується в електронних мережах – в засобах масової комунікації та в мережах Інтернет. Ще до масового використання Інтернет віртуальна реальність реалізувалася в електронних ЗМІ у вигляді симулякрів (Ж.Дельоз, Ж.Бодрійяр, а також М.А.Можейко, В.С.Лукьянець, О.М.Соболь) [2; 4; 5; 6]. Поняття віртуальної реальності передбачає, що реальність є множинною (поліонтичною) й існує декілька рівнів реальності, що надбудовуються один над одним. Віртуальний об'єкт існує реально й актуально, породжується константною (або базовою) реальністю, надбудовуючись над нею як такий, що належить більш високому рівню реальності, як свосереднє відображення або модель константної реальності, і зникає, коли процес породження завершується. Віртуальні об'єкти усвідомлюються як копії об'єктів базової реальності. Якщо ж віртуальне відтворення об'єкта набуває великої точності й досконалості відтворення деталей, то його знакова репрезентація конструює симулякр, в якому нав'язується відчуття більшої реальності, ніж в базовому об'єкті та виникає ефект гіперреальності. Гіперреальність симулякрів дослідив Ж.Бодрійяр [2, див. також 5]. Він вважав, що система знаків ніяк не пов'язана з реальними предметами й речами (денотатами), які мали б позначатися цими знаками, існує незалежно від них. Тому симулякри сприймаються як такі, що поглинають та скасовують реальність й домінують у сприйнятті світу культури. Це призводить до того, що зображення подій на телевізійному екрані заміняють саму реальність і роблять саму зображувану подію зайвою [2, 20–24].

Виробництво у суспільстві XXI ст. стає все більш автоматизованим, створюються нові комп'ютеризовані технології з використанням переваг ефектів віртуальної реальності, що звільняють інженерів від багатьох рутинних сторінок конструкторської праці. Значно зменшується кількість осіб, зайятих у процесі безпосереднього виробництва, а праця завдяки механізації в цілому стає фізично не такою важкою як раніше. Відбуваються зміни в трудовій етиці суспільства. Важка наполеглива праця людини, яку вона завжди бажала замінити на більш творчу, була затребувана лише з початком аграрної цивілізації. Сотні тисяч років до того людина займалася полюванням та

збиральництвом і такий спосіб життя відчувається людиною як більш природний. У добу Постмодерну тисячолітня мрія про легшу долю нібито здійснилася, хоча в людини не зникла потреба творчої самореалізації. Але ефект полегшеного задоволення базових потреб людини та полегшення умов праці завдяки сучасним технологіям приводить до того, що центральними об'єктами діяльності стають не матеріальні речі, а знакові системи.

В сучасному суспільстві головною стає проблема не виробництва, а реалізації вже виробленої продукції. Тому основа ціноутворення переміщується зі сфери виробництва, обміну та навіть споживання у сферу реклами та маркетингу. Від споживчих якостей товару та реальних потреб, які він задовольняє, увага зміщується на споживчий образ товару й нібито бажані потреби, які він міг би задовольнити. Часто-густо ці потреби є нав'язаними та другорядними, доповненими обкладинкою беззмістовних розваг. Класичні ринкові правила у конкуренції товарів вже не спрацьовують, оскільки вартість товару прив'язується до статусу виробника і його можливостей доводити власну рекламу до ширшого кола споживачів, що втілюється у товарному знаку з брендом виробника. Бренд тут виявляється симулякром. Відомий світовий бренд може мати вартість більшу, ніж все устаткування та фінансові активи відповідної фірми. Головним стає не виробництво речі, а споживчого образу цієї речі. Переважна більшість галузей промисловості та сільське господарство працюють на грані рентабельності, отримують незначний прибуток. Виробничі витрати стають неважливими для ціноутворення. Основне ціноутворення відбувається у створенні образів та сюжетів споживання того чи іншого товару. Це, окрім іншого, пояснює причину надзвичайної сили симулякру для масового сприйняття.

В умовах засилля брендів неможлива конкуренція у класичному розумінні слова з часів Адама Сміта. Сила брендів пояснюється тим, що при наявності величезної кількості однакових за характеристиками товарів різних фірм, споживачеві необхідно зорієнтуватися стосовно їхньої якості. Споживач схильний вірити, що якість товару широко розрекламованого бренду буде кращою, ніж інших. Споживач схильний буде купувати цей товар й приносити прибуток даній фірмі. Це пояснює, між іншим, високу вартість бренда.

Але якщо яка-небудь новоутворена фірма також виробить якісний товар, то вона не зможе конкурувати з відомим брендом.

В суспільстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. послаблюється роль та значення держави та її інститутів, виникає багато секторів економічної діяльності, що не контролюються податковими органами. Конституційні норми, створені ще у добу Модерну, все частіше не стільки виконуються, скільки симулюються. В суспільних відносинах замість того, щоб фокусуватися на реальних соціальних проблемах певними тіншовими політичними колами нав'язуються й перебільшуються другорядні проблеми антропологічних й етнічних меншин. В глибині суспільної системи вже починає реалізовуватися інша реальна, ще не писана й не легітимізована конституція, у віртуалізованих мережових взаємовідносинах індивідів формується своя ієрархія [1, 111,112,115 та ін.], з'являються елементи правової невизначеності й спрацьовує конклюдентне право.

В політиці стають неважливими програми партій, які мають втілюватися в життя. Головним стає імідж політиків та їх рейтинги. Рейтинги штучно підтримуються за допомогою контрольованих ЗМІ та соціологічних опитувань, в яких неявним чином шляхом маніпулятивного формулювання питань досягаються заздалегідь сплановані результати цих опитувань. Оприлюднені рейтинги сильно впливають на поведінку значних контингентів електорату.

Прихід одних політиків на зміну іншим не означає реального оновлення системи влади, оскільки практично незмінним протягом багатьох років залишається штат чиновників у владному апараті. Ротація політиків виявляється тут симулякром, що приховує незмінність влади чиновників. А останнє є основною причиною корупційних зловживань, деморалізації та зневіри громадян, гальмування суспільного розвитку. В умовах глобалізації зазначені негативні процеси проявляються в усіх країнах світу, хоча в економічній сфері бідних країн вони на порядок вищі, ніж у багатих країнах з розвинутою демократією.

Не можна зосереджуватися лише на негативних сторонах політики й економіки доби Постмодерну, оскільки їм протистоїть високоосвічена широка громадськість, яка також використовує телекомунікаційні мережі. В світовій електронній мережі існує декілька сотень рурхів за справедливість, що займаються проблемами голоду, гено-

циду, експлуатації праці, недемократичного правління, порушення прав людини, включаючи тортури [3, 45]. Ці політичні рухи є водночас і кіберполітичними рухами. Ці рухи на чолі з кіберактивістами контролюють медіакорпорації та вступають у відкриту та вільну комунікацію з приводу найактуальніших проблем, розподілу прибутків, витрат та ризиків між корпораціями та широкими верствами суспільства в сфері екології та інших сферах. Кіберактивісти ведуть роз'яснювальну роботу серед широких верств населення, організують акції протесту. Особливість цих акцій в добу Постмодерну полягає в тому, що вони можуть складатися з груп, позначених маркерами різноманітних антропологічних, етнічних та соціальних меншин. Проте, коли соціальна напруга у суспільстві зростає, мозаїчність постмодерністської політики відходить на другий план. Що свідчить, що постмодерністська політика є політикою суспільства, що знаходиться в стабільному стані й в якому задоволені базові матеріальні потреби громадян. Коли ж настає економічна криза та зростає соціальна напруга, постмодерністська оболонка стає ілюзорною і крізь неї проступають базові політико-економічні потреби й проблеми людей.

В сфері мистецтва в добу Постмодерну відбувається розмивання естетичних ідеалів модерну. Мистецтво стає еkleктичним. В сфері масового кіномистецтва панує ефект *deja vu* – всі сюжети та жанри вже реалізовані, інноваційні ідеї, що можуть бути сприйняті публікою, вже задіяні. Щоб зацікавити аудиторію до фільму запрошують відомих («брендових») акторів, рекламний ролик фільму прив'язується або до іншого фільму, або до відомого режисера. Виникає така ситуація, що рекламний образ майбутнього фільму як симулякр дуже часто домінує над його реалізацією.

Таким чином, постмодернізм суттєво змінює характер досліджень у гуманітарних та суспільних науках. Разом з тим, не можна перебільшувати значення його критичного та релятивістського підходу до аналізу дійсності. Сам Модерн як літературний (Еліот, Джойс, Пікасо та ін.) та філософський (Камю, Сартр та ін.) стиль також був революційною течією, однак пізніше, через одне-два покоління став естеblішментом. Багато з проблем, які розглядає постмодернізм, вже ставилися модернізмом, однак розглядалися в іншому методологічному ракурсі. Так, У.Бек вважає, що необхідно казати не стільки про постмодерн, скільки про другий модерн, який

можна також охарактеризувати як суспільство ризику. Якщо для першого модерну було притаманні глобалізація, індивідуалізація, гендерна революція, безробіття та глобальні ризики (екологічні проблеми, криза світової фінансової системи, загрози транснаціональних терористичних атак) були непов'язаними один з одним процесами, то в ситуації другого модерну всі ці ризики діють одночасно [7, 525].

Для першого модерну характерним була взаємопов'язана конфігурація інститутів що взаємно підтримували один одного, такі як національна держава, фордистські кампанії, нуклеарна сім'я, система індустріальних відносин, держава добробуту й незаперечна наука. Логіка інституціональної дії в добу першого модерну будувалась на принципі або/або – або ми або вони; або організація або ринок; або сім'я, або не сім'я; або робота, або дозволля; або факти, або цінності; або війна, або мир. В умовах же другого модерну, який є «рефлексивним модерном» (У.Бек), принцип або/або замінюється принципом і/і: і ми, і вони; і природа, і суспільство; і знання, і незнання; і організація, і ринок; і мир, і війна. Застосування логіки першого модерну до ситуації другого модерну паралізує процес прийняття рішень [7, 526,530]. В сучасному суспільстві накопичилося дуже багато невизначеностей, і внаслідок цього суспільні науки не можуть дати чітких дефініцій тим чи іншим процесам, й розв'язують наукові проблеми шляхом дискусій та компромісного плюралізму. В другому модерні прискорюються процеси посиленої модернізації, що охоплює і власну основу самої модернізації [7, 527].

Важливі зміни відбуваються в сфері науки як офіційного соціального інституту. У кризових ситуаціях зникають бар'єри між науковим та ненауковим знанням. Сама наука перетворюється в джерело невизначеності, оскільки не може давати однозначної відповіді, на основі яких мають вироблятися та прийматися рішення стосовно проблем соціального управління. Соціально відповідальні рішення мають прийматися виходячи з нової ситуації рефлексивної модернізації з метою трансформації базових інститутів, в яких успішно продовжують діяти основні принципи модерну. Проте, нова ситуація полягає в тому, що зникають інституціоналізовані межі між природою та суспільством, а також відмінності між науковим та ненауковим знанням. Наука необгрунтовано підносить

стандарти науковості й керується політичними мотивами. Тому, як вважають У.Бек та К.Лау, необхідно демонополізувати наукову експертизу, розширити коло її учасників, зробити структуру прийняття рішень більш відкритою [7, 527,528].

Суспільна структура стає більш плинною й тому зникають звичні моделі нуклеарної сім'ї та постійного робочого місця індивіда протягом тривалого часу. Проте, У.Бек та К.Лау зазначають, що люди самі гнучким та прагматичним способом встановлюють межі, за якими вони регулюють сімейні та дружні відносини, а також нормують власний робочий день [7, 529]. Інакше кажучи, члени соціуму власними діями впорядковують та раціоналізують ситуацію соціальної невизначеності, за власним розсудом підтримують соціальний порядок.

Процеси глобалізації та денационалізації у взаємовідносинах транснаціональних корпорацій та національних держав дещо зменшують роль останніх, оскільки основні рішення часто-гучо приймаються не в політичній сфері, а в сфері економіки й науки. Однак держави все ж таки не втрачають свого значення завдяки практиці «методологічного космополітизму», коли декілька держав розробляють та реалізують важливі спільні проекти, вони отримують можливість більшою мірою впливати на транснаціональні корпорації. На думку У.Бека та К.Лау, новий так званий постфордистський перехідний соціально-економічний режим стає очевидним при одночасній реалізації таких явищ як (1) формування кампаній, в яких немає жорстких обмежень, в яких працює віртуальна робоча сила, та творчі працівники широкого профілю; (2) несподівані зміни в моделях раціональності (3) інституціоналізовані зв'язки між глобалізацією, індивідуалізацією та інформатизацією; та (4) зміни в легітимізації завдяки культурному лібералізму [7, 529-530].

На думку У.Бека та К.Лау, другий модерн на відміну від постмодернізму долає протиставлення перервності та неперервності; у цьому сенсі принципи першого модерну продовжують діяти. Ефект постмодерністського сприйняття виникає внаслідок хибної методологічної позиції протиставлення крайнощів, дихотомії та дуалізму в сфері методології; крайнощі ж необхідно суміщати шляхом консенсусного плюралізму [7, 531,533]. Цей тип плюралізму звертається до різних критеріїв, згідно з якими приймаються рішення.

Опції, що відхиляються від норм – це «або», що виключається як незаконне з іншого «або», характеризуються як відхилення, яке необхідно подолати й перейти до формули і/і. У такому разі і ненаукове знання не буде розглядатися як маргіналізоване. Це також припинить спроби сцієнтизувати соціальну практику [7, 542].

В сучасному суспільстві існують безліч соціальних проблем, які були не такими помітними одне чи два покоління тому, і ці проблеми для постмодернізму означають руйнування підвалин соціуму. Такою є, зокрема, проблема нуклеарної сім'ї. Однак, У.Бек та К.Лау зазначають, що, скажімо в середньовіччі у феодальній Європі було дуже багато випадків «плюралізації форм сімейного життя», велика кількість прийомних та незаконнонароджених дітей у сім'ях та поза сім'ями. У пре-модерній сім'ї, як і у сім'ї другого модерну був хаос. Але тоді плюралізм маргіналізувався, а зараз він інституційно введений у норму й визнаний суспільством та законодавчо закріплений [7, 535]. В добу модерну відбувалася сцієнтизація соціальної практики, а ненаукове знання маргіналізувалося, однак експериментальні джерела ненаукового знання (невербалізоване знання, інтуїтивне та засноване на досвіді знання, локальне контекстуальне знання) дозволяють розв'язувати практичні проблеми. Наука не має розглядатися як єдине корисне знання. Необхідно визнати корисними і ненаукові медичні знання. Напевно, що і езотеричні знання є певним видом знань – інтуїтивним експериментальним знанням [7, 537,543].

Високий рівень суперечностей та двозначностей другого модерну вказують на те, що вже неможливо ігнорувати як на індивідуальному, так і на інституціональному рівні можливість нової структурної логіки, що виростає з дуальностей першого модерну. І проблема рефлексивної модернізації полягає в тому, як вже існуюча нова структурна логіка може бути описана. Ця логіка є результатом емпіричного спостереження. Старі ж структури (базові інститути), що ґрунтуються на принципі або/або не зможуть вижити без їхньої заміни. Нові структури будуються на принципі і/і, що є виразом нового бачення плюралізму, який є більш різноманітним, ніж це вважалося раніше. Має відбутися мета-зміна, що відкриє шлях принципу диференціації, яка включає. Рефлексивне прийняття рішення полягатиме у такому випадку у врахуванні двозначності

та амбівалентності. В результаті має виникнути ієрархічно організована плуральність, в якій визнається фундаментальна рівність гетерогенних моделей організації [7, 539,540,543].

У суспільстві другого модерну індивід стикається з екзистенціальною ситуацією, яку ще називають аномією. Вона полягає у тому, що індивід переповнюється роздумами перед множиною можливостей при відсутності критеріїв, за допомогою яких можна було б про них судити. Дуалізми природа/суспільство, робота/не робота, знання/незнання, ринок/ієрархія, сім'я/не сім'я, національне/інтернаціональне, ми/вони, що були притаманні першому модерну руйнуються зсередини. Кожна з цих дуальностей має розглядатися плуралістично, з врахуванням всіх різноманітних емпірично спостережуваних форм. Так, наприклад, необхідно розширити поняття роботи, включивши сюди не лише оплачувану роботу, але і роботу зі смутком, репродуктивну роботу, роботу із взаємовідносинами [7, 544]. Тому і при процедурі прийнятті рішення необхідно враховувати, що це буде не єдино вірне рішення, а компроміс, що ґрунтується на взаємних поступках, на інтеграції ненаукового та наукового знання, оскільки експериментальне знання вже не вважається підпорядкованою формою знання. Тому змінюється процедура і форма репрезентації знання.

У сфері політики певні елементи старої національної держави настільки інтегрувалися в нові транснаціональні політичні режими, що з громадянського суспільства на нову політичну арену виходять нові актори. До старих національних інститутів додаються нові змішані форми, хоча це і відбувається досить повільно. І інститути, і актори стають відповідальними за нову модель порядку. Але лише національна держава може гарантувати базові права, демократію та соціальну безпеку [7, 545,546,547]. У сучасному суспільстві в умовах глобалізації відбувається мета-трансформація модерну, ерозія базових інститутів. Структура соціальної нерівності у певній мірі поляризується між національними державами. Відповідно розподіляються і ризики. Ці міжкордонні невизначеності також репрезентовані інституціонально [7, 548]. У сучасному глобалізованому світі формуються космополітичні інститути, які в цілому можуть протистояти транснаціональним корпораціям.

Ситуація другого модерну не виникла несподівано. Класики

соціальної філософії та соціології вже відмічали суперечливість соціальних процесів, які, однак, були методологічно недостатньо вдало визначені багатьма їхніми послідовниками, що призвело до шокового стану від ситуації постмодерну. У.Бек та К.Лау відзначають, що, наприклад, Алексіс де Токвіль підкреслював звільняючу силу ідеї рівності, але водночас попереджував, що вона може бути послабленою та розчиненою за посередництвом інститутів, що перешкоджають рівності та свободі. Еміль Дюркгейм, розкривши зв'язок між функціональною диференціацією та індивідуалізацією, вбачав у самому цьому зв'язку джерело «аномії», котра загрожує процесу модернізації в самій його основі. Макс Вебер із захопленням описував перемогу модернізації як тріумф бюрократичної організації, і в той же час бачив це як найбільшу загрозу свободі та індивідуальності. Георг Зімель, який можливо є в найбільшій мірі мислителем другого модерну, вказував на шлях, за допомогою якого соціальні прошарки одночасно індивідуалізуються та глобалізуються; проте, коли таке трапляється, елементи цієї експансії та елементи загрози індивідуальності змішуються між собою. Мішель Фуко демонстрував, як дискурс та інститути емансипації набувають повноти та вдосконалюють свою силу; але це супроводжується двозначністю, сторонніми ефектами та кризою [7, 549]. Отже, і багато з попередніх мислителів вбачали суперечливість та двозначність соціальних процесів, що не вкладалися в раціоналістичні схеми першого модерну; другий модерн лише виправляє методологічну однобічність спрощеного раціоналізму, внаслідок якого виникає філософський постмодернізм. Концепція другого модерну виправляє зазначену ситуацію й відновлює раціоналізм на плюралістичній основі. Тому у дослідженнях глобалізаційних процесів універсалістичну перспективу треба замінити на космополітичну із застосуванням підходу і/і, що дозволить успішно аналізувати транснаціоналізацію ціннісних настанов, мереж, способів дії [7, 551,554]. Врешті-решт, космополітичні інститути, в яких сумісно діють і державні органи, і активні члени громадянського суспільства, успішно протистоять транснаціональним корпораціям. Громадянські ініціативи шляхом самоорганізації формують певні субполітики, які утворюють певний плюралістичний космополітичний консенсус і взаємодіють з державними інститутами.

Глобальні інтернет-рухи за соціальну справедливість сприяють виробленню на інтернет-форумах програм, цілей та організаційних форм сумісної діяльності щодо захисту екології та прав громадян. Кіберактивісти, що входять до цих рухів забезпечують кібербезпеку цих рухів та атакують сайти корумпованих чиновників та транснаціональних кампаній та їхніх прихильників. Ця ситуація свідчить про те, що у розвинутих країнах світу більшість громадян є досить освіченими та обізнаними з приводу сутності процесів, що відбуваються у суспільстві й можуть активно впливати на них. Активісти цих рухів об'єднують широкі кола громадян через телекомунікативні та безпосередньо-комунікативні соціальні мережі [8].

Представники концепції другого модерну (У.Бек, К.Лау) з'ясували, що ідеї концепції постмодерну є наслідком недостатності методологічних зусиль й залишком старих досить стереотипних методологічних уявлень, що сформувалися ще в самому модерні. У.Бек та К.Лау вважають, що принцип консенсусного плюралізму дозволить не протистояти дуальності самої соціальної дійсності й штучно не загострювати суперечності, а побачити те, що ці дуальності є сторонами самої соціальної дійсності, що має сприяти толерантному ставленню до різних позицій індивідів та соціальних груп, і водночас не втрачати раціонального й реалістичного погляду на світ.

Певна методологічна переоцінка ситуації постмодерну дозволяє побачити, що аналогічні процеси відбувалися і в межах високого модерну і що ми маємо справу з тим же модерном, який можна назвати другим модерном, в якому зміни досягли самих його базисних підвалин. Переоцінка ситуації з позицій поміркованого консенсусного плюралізму другого модерну усуває методологічні крайнощі постмодернізму. Для України, яка з 2014 року бореться за власне гідне майбутнє, постмодерністська множинність істини спростовується імперативами реальної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бард А., Зодерквист Я.* Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. – СПб, Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 232 с.
2. *Бодрияр Ж.* Симулякри і симуляція. – К. : Вид.-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
3. *Гардашук Т.В.* Концептуальні параметри екологізму. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2005. – 200 с.
4. *Грицанов А.А., Можейко М.А.* Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск, Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
5. *Лук'янець В.С., Соболев О.М.* Філософський постмодерн. – К. : «Абрис», 1998. – 350 с.
6. *Соболев О.М.* Свобода, гуманізм та толерантність в умовах сьогодення // Ціннісні орієнтації сучасного інформаційного успільства. – К. : Інститут філософії імені Г.С.Сковороди, Київський Університет туризму, економіки і права, 2013. – С. 60–105.
7. *Beck U., Lau C.* Second modernity as a research agenda: theoretical and Empirical explorayions in the “meta-change” of modern society //The British Journal of Sociology. – 2005. Volume 56. Issue 4. – P. 525–557.
8. *Langman L.* From Virtual Public Sphere to Global Justice: a Critical Theory of Internetworked Social Movements //Sociological Theory, 2005. Vol. 23, No 1. P. 42–72.
9. *Rosenau, P.M.* Post-modernism and the Social Sciences. Insights, Inroads, And Intrusion. – Princenton, New Jersey, Princenton university Press, 1992. – 229 p.

Любивий Я.В. Подолання методологічних засад філософії постмодернізму (У.Бек)

В другій половині ХХ століття однією з найвпливовіших стала філософія постмодернізму, що почала набувати значення універсального світогляду «доби Постмодерну». В багатьох країнах світу відносний добробут та свобода вибору моделі споживання призвели до соціального плюралізму та релятивізації системи цінностей. Проте, соціальні й екологічні виклики, що постали перед людством, вимагають вироблення чіткої стратегії суспільного розвитку, дотримання загальнолюдських цінностей. Видатний німецький філософ У.Бек доклав зусиль для подолання довільних тлумачень проблеми істини в філософії постмодернізму, який він назвав другим

модерном, й запропонував синтетичний комплексний підхід до цієї проблеми. Збалансований методологічний підхід до соціальної дійсності полягає в тому, що соціальні дуальності (природа/суспільство, національне/інтернаціональне, робота/не робота, сім'я/не сім'я та ін.), що розпадаються внаслідок високотехнологічного розвитку суспільства й відповідного розвитку суспільних відносин, необхідно синтезувати. Замість звуженого логіко-методологічного підходу або/або необхідно, на думку У.Бека, застосовувати розширений синтетичний підхід і/і.

Ключові слова: доба Постмодерну, філософія постмодернізму, текст, автор, читач, плюралізм, релятивізм, соціальні дуальності, синтез.

Lyubiviy Y.V. The Overcoving of Methodological Foundations of Philosophy of Post-Modernism (U.Beck).

In the second half of XX century the philosophy of post-modernism became one of the most influential philosophies that began to acquire the value of universal world view of “epoch of Post-Modern”. In many countries of the world relative welfare and freedom of choice of consumption’s model resulted in social pluralism and relativizing of the system of values. However, social and ecological calls that appeared before humanity require making of clear strategy of community development, observance of common to all mankind values. The prominent German philosopher U.Beck made a push for overcoming of arbitrary interpretations of problem of truth in philosophy of post-modernism, what of him named the second modern, and proposed synthetic complex approach offered to this problem. The balanced methodological approach to social reality consists in following: the social dualness (nature/society, national/international, work/not work, family/not family and others) that disintegrate as a result of hi-tech development of society and corresponding development of social relations, it is necessary to synthesize. Instead of narrowed logic-methodological approach *or/or* it is necessary to apply the extended synthetic approach *and/and*.

Keywords: the epoch of Post-Modern, philosophy of post-modernism, text, author, reader, pluralism, relativism, social dualness, synthesis.